

# Indhold

## **Introduktion 7**

Retninger og hovedspor i klassisk samfundsteori og metode 13

Forståelse og fortolkning 16

Bogens indhold 19

En sidste nødvendig slutbemærkning 22

## **1. Observationsmetodens historie og rødder 25**

Antropologiens pionerer og dansk antropologi 25

Observation som psykologisk metode 29

Observation som sociologisk metode 32

## **2. Observationsmetoden og dens former 45**

Observationsstudiets typologier 47

Observation med og uden deltagelse 54

Struktureret laboratorieforsøg (felt I) 55

Ustruktureret observation (felt IV) 57

Ustruktureret laboratorieforsøg (felt II) 60

Struktureret observation (felt III) 63

## **3. Når deltagende observation bliver til data i en forskningsproces 70**

Et spørgsmål om objektivitet 70

Om at være deltager og observatør på samme tid 72

Den fremmede 73

Hverdagslivets viden 77

Observatørens forudsætningsløshed 83

Begrebsdannelse som konstruktion af anden grad 89

Begrebsdannelse 91

Dannelse af idealtyper 93

<b>4. Feltroller og feltrelationer</b>	<b>99</b>
Den totale deltager	102
Deltageren som observatør	105
Observatøren som deltager	110
Den totale observatør	111
Tilskrevne feltroller og roller som et spørgsmål om faser i dataindsamlingsprocessen	112
Træk ved forskeren som kan påvirke feltrelationen	118
At balancere mellem nærhed og distance	122
<b>5. Faser og trin i deltagende observation</b>	<b>131</b>
Afklaring af målet med undersøgelsen	133
Afklaring af, hvilken gruppe der skal observeres	134
At få adgang til feltet	134
At etablere et forhold til feltet	141
Observere, notere og interviewe	146
Analysere data	159
<b>6. Analyse og fortolkning</b>	<b>170</b>
Hermeneutik	173
Hvad gør man med 1000 sider?	175
Praktisk håndtering af datamaterialet	177
Datasammenfatning og begrebsdannelse	178
Idealtypemetoden	183
Aktør- og observatøridentificerede begreber	188
Skema og fire-feltstabel	189
Om begrebsraffinerings og forførelse	190
Alternative tolkninger	193
<b>7. Observationsstudiets validitet</b>	<b>201</b>
Validitet	202
Schutz' 1. krav: Kravet om logisk konsistens	204
Schutz' 2. krav: Kravet om subjektiv fortolkning	207
Schutz' 3. krav: Kravet om tilstrækkelighed	211
<b>Epilog</b>	<b>219</b>
<b>Litteratur</b>	<b>225</b>
<b>Emneindeks</b>	<b>232</b>
<b>Navneindeks</b>	<b>236</b>

# Introduktion

*Deltagende observation* drejer sig om observation blandt mennesker i deres egne, naturlige omgivelser. At tale om „naturlige” omgivelser i denne sammenhæng er naturligvis problematisk. Forskerens tilstedeværelse i feltet vil altid medføre ændringer i feltets sociale organisation. Når forskeren optræder i feltet, er det altså ikke længere naturligt i betydningen „uspoleret” og „jofrueligt”. Som Niels Bohr har vist, gælder det for enhver forskningsindsats, at forskeren påvirker, iscenesætter eller konstruerer den virkelighed, som beskrives gennem forskningen. Det centrale spørgsmål er altså ikke, om forskeren påvirker eller iscenesætter den virkelighed, han eller hun studerer, men snarere hvad denne påvirkning betyder for forskningen. Vi vender tilbage til dette problem senere i bogen.

Blandt forskere findes der ikke nogen universel og præcis definition af begrebet deltagende observation. Forskellige forskere synes at lægge forskelligt indhold i begrebet. Når vi her bruger begrebet deltagende observation eller slet og ret observation, refererer vi til den type af forskning, der er præget af en forholdsvis intens social interaktion mellem forskeren og de subjekter, han eller hun studerer i subjekternes eget sociale miljø (Bogdan & Taylor, 1975). Observatøren taler og interagerer med de mennesker, han eller hun ønsker at forstå nærmere. Ved at opholde sig i subjekternes eget sociale miljø vil forskeren få adgang til at vurdere de dynamikker og kræfter, der for eksempel udspiller sig gennem konflikter og forandringer. Forskeren får derved mulighed for at studere grupper, organisationer eller andre sociale miljøer ud fra et procesperspektiv modsat et mere fastlåst og statisk perspektiv. Længerevarende observation tillader med an-

dre ord forskeren at tegne mere end blot et øjebliksbillede af det sociale miljø, som er i fokus for den videnskabelige undersøgelse. I bogen optræder begrebet *feltarbejde* hyppigt i forbindelse med eller i stedet for observation. Vi bruger dette begreb som en lidt bredere fællesbetegnelse for eksplorative og kvalitative dataindsamlingsmetoder.

Parallelt med generelle faglige og videnskabelige begrundelser for fagbøgers tilblivelse findes ofte en række mere personligt relaterede motivationer. På dette punkt er nærværende bog ingen undtagelse. En række af vore egne erfaringer som socialforskere har således været medvirkende til, at vi har valgt at skrive denne bog. Den forskning, vi hidtil har bedrevet, har bredt forstået baseret sig på kvalitative sociologiske dataindsamlingsmetoder og samfundsvidenskabelig teori. Indholdsmæssigt har denne forskning blandt andet drejet sig om marginaliserede grupper, deres livsmønstre, normalitet og afvigelse, brugeres vurdering af den offentlige sektors ydelser, metoder til brugerinddragelse samt organisationssociologiske problemstillinger. I denne forbindelse er vi stødt på problemer, som ifølge vores egen vurdering hænger sammen med valget af en til dels inadækvat forskningsmetodik. Vi har spurgt os selv, om vores metodiske viden og vores talent har været for begrænset, eller om sociologien (i visse miljøer) reelt negligerer metoder, som kunne medvirke til at afhjælpe sådanne metodiske problemer, hvoraf vi nedenfor kort skal nævne nogle få.

Krogstrup (1997) har udviklet den såkaldte BIKVA-model (BrugerInddragelse i KVALitetsvurdering). Denne model er baseret på, at brugere, eksemplificeret ved sindslidende, som led i evaluering af den offentlige service, fungerer som „triggers for learning”, det vil sige som udløserer for refleksive læreprocesser i den kontekst, der evalueres. Hensigten er, at brugerne gennem besvarelse af åbne spørgsmål, som tillader dem selv at vælge de dimensioner eller den terminologi, hvormed der svares, skal bidrage med en kvalitetsvurdering af indsatsen. Erfaringer fra anvendelsen af BIKVA-modellen, hvor sindslidende brugere af et værested deltog i kvalitative interview, var blandt andet, at

informanterne talte i termer, som var overensstemmende med den terminologi, der anvendtes af de ansatte i den offentlige sektor. Brugernes udviste en tendens til at rette deres svar mod det, de forventede var gyldigt i samtalen med interviewerene. Dette betød, at interviewene, hvis formål var at opnå indsigt i brugernes fortolkning af deres egen virkelighed, forblev relativt uinteressante, fordi denne egenfortolkning netop var fraværende. Problemet blev forsøgt imødegået ved gennemførelsen af gruppeinterview, hvor det gennem observation af gruppeprocesser skulle være muligt at etablere en mere nuanceret forståelse for brugernes egne, subjektive meninger og holdninger. Desværre resulterede et mangelfuldt kendskab til observationsstudiets metodik dog i, at væsentlig information gik tabt. En anden problematik, som viste sig i forbindelse med interview blandt sindslidende brugere, var, at de besad en så ringe grad af social kompetence, at de på det nærmeste var umulige at interviewe. Undersøgelser blandt for eksempel udviklingshæmmede, stofmisbrugere og svært fysisk handicappede peger på tilsvarende problemer (Bømler, 1996). Her ville en mere bevidst og systematisk anvendelse af observation som metode med stor sandsynlighed kunne tilvejebringe vigtig information.

Kristiansen (1998) har for nylig påbegyndt en undersøgelse af kultur og samsværsformer blandt sindslidende brugere på de væresteder, støttecentre og lignende, der er samlet under betegnelsen socialpsykiatri. Udgangspunktet for dette forskningsarbejde er, at til trods for at udbygningen af socialpsykiatrien i Danmark har været fulgt af den samfundsvidenskabelige forskning, så er brugernes forhold til hinanden et så godt som fraværende tema i litteraturen. Brugernes fællesskab, deres sociale struktur, sådan som de selv skaber og vedligeholder den, lades tilsyneladende ude af optikken. En mikrosociologisk undersøgelse, der fokuserer på samsværsformer, social interaktion og kultur, kalder naturligt på anvendelsen af observation som metode. Kun ved at være blandt dem, observere dem, tale med dem og deltage i deres aktiviteter, får forskeren adgang til disse menneskers kultur; hvad er for eksempel deres opfattelse af egne psykiske sygdomme, behandlin-

gen af dem samt de sociale relationer, de har til hinanden og andre mennesker? Den konkrete undersøgelse vil søge at besvare sådanne spørgsmål. Ovenstående er eksempler på studier, der involverer sindslidende. Bogen her begrænser sig dog på ingen måde til dette felt. Den skal læses som en generel metodeintroduktion og bør som sådan kunne finde anvendelse inden for mange forskellige empiriske områder.

Det kan umiddelbart være svært at se, hvordan den deltagende observatør adskiller sig fra den opmærksomme iagttagere i det almindelige hverdagsliv. Det er vores håb, at denne bog vil være med til at klargøre denne forskel. Bogen skulle med andre ord gerne vise, hvad der adskiller almindelige menneskers dagligdags observationer fra en videnskabelig anvendelse af observation som dataindsamlingsmetode. Allerede her skal vi dog kort opridse nogle af de væsentligste forskelle, som er identificeret af Bogdan & Taylor (1975): For det første udfører den deltagende observatør sin undersøgelse i sociale miljøer, som han eller hun ikke på forhånd er personligt involveret i. Det vil sige, at hans eller hendes personlige identitet, status, karriere og venskabsforhold eller lignende ikke direkte er knyttet til det miljø, som studeres. Det modsatte er ofte tilfældet for „hverdagens observatør”. For det andet deler hverdagens observatør som oftest en række fælles, selvfølgelig baggrundsantagelser med aktørerne i feltet, og det er blandt andet disse mere eller mindre bevidste antagelser, som forskeren er på udkig efter. For det tredje har forskeren mulighed for at bruge væsentligt mere tid på at observere end den opmærksomme hverdagsobservatør. Sidstnævnte vil ofte have en række roller og opgaver at udføre i den konkrete kontekst, hvilket naturligt lægger begrænsninger på personens opmærksomhed og koncentration i forhold til andre aktiviteter i feltet. For det fjerde (og måske vigtigst af alt) er den videnskabelige observatør langt mere systematisk og grundig i gennemførelsen af sine observationer end observatører i hverdagslivet. Han eller hun skriver omhyggelige feltnotater, foretager interview og bearbejder sit datamateriale i henhold til særlige og specifikke videnskabelige kriterier.

Begreber som fænomenologi, hermeneutik, social konstruktivisme og kvalitativ metode har vundet fodfæste inden for den samfundsvidenskabelige forskning (jf. Mason, 2002; Gubrium & Holstein, 1997; Bogdan & Taylor, 1975). Der synes at være en tendens til, at den samfundsvidenskabelige forskning i stigende grad præges af sådanne teoretiske tilgange og metoder. Den kvalitative forskning vinder således terræn i disse år, og det synes at ske på bekostning af den positivistiske og mere kvantitativt orienterede samfundsforskning. Selvom det positivistiske forskningsparadigme stadig står som det dominerende inden for samfundsvidenskaben, er der ikke tvivl om, at det i disse udfordres fra mere kvalitative, fortolkende og postmoderne traditioner. Vi skal ikke her foretage nogen normativ vurdering af denne udvikling, ligesom vi skal afholde os fra yderligere at diskutere nuancerne og konsekvenserne heraf. Når vi alligevel nævner denne tilsyneladende udvikling er det fordi, at den ud over at have sat sit markante præg mange samfundsvidenskabelige undersøgelser, afhandlinger, rapporter og lignende, naturligt også har resulteret i publiceringen af en betragtelig mængde bøger om kvalitative samfundsvidenskabelige metoder. En del af disse bøger må karakteriseres som generelle introduktioner til kvalitativ metode inden for samfundsvidenskaberne. Andre behandler mere indgående én eller flere metoder indenfor dette spektrum. Et bemærkelsesværdigt træk ved disse publikationer er dog, at især én metode er relativt underbelyst og her tænker vi på observationsmetoden. Der findes ikke megen skandinavisk litteratur, som udførligt og detaljeret præsenterer denne dataindsamlingsmetode. Det skal dog retfærdigvis siges, at metoden ofte nævnes og opregnes på linie med øvrige kvalitative metoder, men den behandles ofte stedmoderligt som en slags eksotisk, antropologisk variant. Det skal også nævnes, at der med Katrine Fangens bog om deltagende observation (Fangen, 2004) og Kirsten Hastrups antologi om det antropologiske feltarbejde (Hastrup, 2003) inden for de senere år er kommet mere skandinavisk litteratur på markedet. Sammen med sådanne publikationer håber vi med denne bog at medvirke til udbredelsen af kendskabet til deltagende observation som

kvalitativ metode. Observationsmetoden er ikke blot et antropologisk forskningsværktøj til udforskningen af fremmede kulturer. Det er i ligeså høj grad en sociologisk metode, der kan bibringe os væsentlige indsigter i forskellige sider af det liv, der udspiller sig blandt vore medmennesker i forskellige sociale kontekster og situationer. Men sociologer har ikke adopteret og benyttet sig af observationsmetoden i samme grad og omfang, som man har gjort det med det kvalitative interview. For mange sociologer og studerende betyder det blandt andet, at man ikke ved, hvad man skal stille op med de iagttagelser, der gøres i interviewituationen. Usikkerheden går ofte på, hvordan man skal redegøre for disse observationer. Hvordan gøres de forskningsmæssigt „stuerene”? Konsekvensen bliver tit den, at man undlader at skrive om dem, hvorved disse „uautoriserede”, men ofte værdifulde informationer, går tabt. Bogen her retter sig ikke specifikt mod dette problem, som især opleves af mange nybegyndere. Men der burde bogen igennem være hjælp af hente for sociologer, der ønsker at benytte sig af de iagttagelser enhver årvågen og sensitiv interviewer gør sig.

Vi har forsøgt at undgå at skrive en fundamentalistisk bog, som i almindelig selvgodhed afskriver øvrige samfundsvidenskabelige tilgange og metoder. Derimod har vi bestræbt os på at bevare en kritisk og diskuterende distance til det, der er bogens tema. Men når det er sagt, skal vi naturligvis ikke lægge skjul på, at vi har skrevet bogen ud fra en bestemt teoretisk position, nemlig den fænomenologiske. Vi siger med andre ord åbent, at vi anser dette udgangspunkt som frugtbart for en bog, der handler om kvalitativ metode. I samme åndedrag bør det dog tilføjes, at vi tager afstand fra en teoretisk og metodisk ensprothed, der under ingen omstændigheder vil kunne kvalificere diskussionen og bringe sociologiens såvel som samfundsvidenskabens metoder og deres teoretiske forankring et skridt videre. En udfordring til fremtidens sociologi på det teoretiske plan er, som blandt andre Jürgen Habermas (1987), Pierre Bourdieu (1997), Niklas Luhmann (1993) og Anthony Giddens (1984) har vist, integrationen af begrebspar som mikro og makro, struktur og aktør. Hvad sociolo-

giens metoder angår, må en af fremtidens udfordringer blandt andet bestå i sammentænkningen af kvalitative og kvantitative metoder. Selvom ærindet for denne bog ikke er at udvikle et integrerende metodisk perspektiv, har vi, blandt andet af ovenstående grunde, valgt en pragmatisk og diskuterende fremstillingsform.

## Retninger og hovedspor i klassisk samfundsteori og metode

Lad os her indledningsvis foretage et par begrebslige distinktioner. Denne bog handler som sagt om én bestemt samfundsvidenskabelig eller sociologisk dataindsamlings*metode*. Men bogen handler også om det, man kalder for *metodologi*. Med begrebet metodologi refererer vi til et grundlæggende epistemologisk eller videnskabsteoretisk niveau, der blandt andet handler om forholdet mellem teori og empiri, hvordan man opnår gyldig viden, samt hvad videnskabelig viden i det hele taget er. *Metodebegrebet* dækker over de mere praktiske fremgangsmåder, der tages i anvendelse i forbindelse med indsamling af datamateriale. Inden for samfundsvidenskab og sociologien skelner man aktuelt og historisk mellem to forskellige teoretiske perspektiver, der hver især henviser til en bestemt metodologi og specifikke metoder. Vi tænker her på *den empirisk-analytiske videnskabstradition (positivismen)* og *fænomenologien*. Den empirisk-analytiske videnskabstradition kan føres tilbage til Auguste Comte og Emile Durkheim. Disse fremtrædende tænkere var med til at lægge meget af grunden til sociologien, som vi kender den i dag. Traditionelle positivister søger i studier af den sociale verden efter facts og/eller kausale årsagssammenhænge (Bogdan & Taylor, 1975). Man tilstræber og foregiver at beskrive virkeligheden, sådan som den objektivt er. Comte, der af mange betragtes som sociologiens fader (han var en af de første, der brugte ordet „sociologi”) var fortalende for det, han kaldte for den positive filosofi (*philosophie positive*). Med denne betegnelse ønskede han blandt andet at

signalere, at filosofien og samfundsvidenskaben ikke længere skulle give sig af med teoretisk spekulation. Der måtte tages udgangspunkt i virkeligheden, og gennem anvendelsen af særlige metoder, ville sociologien med tiden kunne lede verden mod nye og bedre tider (Giddens, 1977). Durkheim, der videreudviklede en række af Comtes ideer til det, vi i dag kender som funktionalisme, mente, at samfundsforskeren bør betragte sociale fakta eller sociale fænomener som „ting”.

Hvor den empirisk-analytiske videnskabstradition søger efter kausale årsagssammenhænge og de kræfter, der determinerer individets adfærd, er fænomenologien i højere grad interesseret i at *forstå* menneskers handlinger og adfærd ud fra aktørens eget, subjektive perspektiv. Den fænomenologiske tradition inden for samfundsvidenskaben kan føres tilbage til Max Weber. Alfred Schutz har siden videreudviklet den fænomenologiske sociologi med afsæt i blandt andet den filosofiske fænomenologi, som er udviklet af Edmund Husserl. Modsat den empirisk-analytiske videnskabstradition er det en central antagelse inden for fænomenologien, at mennesker ikke styres af anonyme kræfter, der så at sige virker bag om ryggen på den enkelte aktør. Menneskelig adfærd er derimod styret af det meningsindhold, der ligger i den enkeltes motiver, tanker og følelser. Derfor undersøger fænomenologen verden, som den opleves af aktørerne (Bogdan & Taylor, 1975). Virkeligheden er, mener fænomenologien, det som mennesker antager den for at være. Denne opfattelse afspejles i det, der kaldes for Thomas’ teorem: „ Hvis mennesker definerer situationer som virkelige, er de virkelige, hvad angår deres konsekvenser” (Thomas & Thomas, 1928:572). En vigtig metodisk implikation af Thomas’ teorem er, at empirisk ukorrekte opfattelser har reelle konsekvenser. Derfor, siger fænomenologien, bør forskeren ikke interessere sig for *sandhedsværdien* af menneskers subjektive opfattelser, men deres beskaffenhed og *meningsindhold* (jf. eksempelvis Moustakas, 1994).

Eftersom den empirisk-analytiske videnskabstradition og fænomenologien baserer sig på væsensforskellige antagelser om verden, interesserer sig for forskellige aspekter ved menneskers

sociale verden samt efterspørger vidt forskellige svar, gør disse forskningsparadigmer typisk brug af forskellige *dataindsamlingsmetoder* (jf. eksempelvis Guba & Lincoln, 1994). Den empirisk-analytiske videnskabstradition har traditionelt gjort brug af kvantitative metoder, som f.eks. surveyundersøgelser på baggrund af standardiserede spørgeskemaer. En sådan dataindsamlingsmetode tilvejebringer et stort empirisk materiale, der analyseres ved hjælp af statistiske metoder, hvorved man kan efterprøve relationerne mellem forskellige på forhånd definerede variable. Fænomenologer benytter sig i højere grad af kvalitative metoder, når de søger at forstå menneskers sociale adfærd (Guba & Lincoln, 1994; Neuman, 2000). Som Bogdan & Taylor (1975) peger på, udelukker et empirisk analytisk forskningsparadigme ikke anvendelse af kvalitative metoder, ligesom fænomenologiske undersøgelser kan rumme et kvantitativt aspekt. Men som de, og andre med dem, har understreget, korresponderer en fænomenologisk tilgang dårligt med et fokus på kausale sammenhænge og kvantitativ variabelanalyse. Denne indstilling deler vi i denne bog. Således handler bogen her ikke blot om *metode*. Den handler også om *metodologi*, som vi har defineret det ovenfor. Vi forsøger igennem bogen at kontekstualisere deltagende observation som metode inden for den fænomenologiske tradition, dvs. inden for en bestemt ontologi og epistemologi, hvilket igen peger frem mod bestemte procedurer for håndtering af forholdet mellem empiri og teori.

Det fænomenologiske udgangspunkt kan naturligvis kritiseres af forskere, der tilslutter sig et andet videnskabsideal. Men hvis det fænomenologiske udgangspunkt accepteres som et gyldigt udgangspunkt for videnskabelig undersøgelse, udmærker denne bog sig ved at give en konsistent og trinvis introduktion til en metode fra de indledende teoretiske og empiriske overvejelser til analyse og rapportering. En fænomenologisk tilgang indebærer, at forskeren gennemfører sin undersøgelse på en bestemt måde, at han er på udkig efter bestemte ting, og at han tolker sine resultater på en bestemt måde. Da meget afhænger af forskerens teoretiske position, vil vi i det følgende meget kortfattet uddybe

vores opfattelse af fænomenologien. Desuden indeholder de indledende kapitler en mere omfattende beskrivelse af den fænomenologiske tilgang.

## Forståelse og fortolkning

Det er en central fænomenologisk pointe, at menneskers adfærd i høj grad fortæller noget om den måde, hvorpå de *fortolker* den omgivende verden. En væsentlig del af det, folk siger eller gør, er med andre ord produkter af en menneskelig fortolkningsproces jf. Thomas' theorem. Forskerens vigtigste opgave bliver at foretage en *fortolkning* af denne fortolkningsproces med henblik på at forstå den. Dette kan lyde kryptisk, og mange stiller med rette spørgsmålet, hvordan kan det lade sig gøre i praksis? Forskerens vej til denne „forståelse af anden grad” må gå gennem det, Weber har kaldt for *verstehen*, som er den tilgang, der gør det muligt for forskeren at få indblik i de motiver, tanker og følelser, der strukturerer menneskers adfærd. Vi lægger vægt på det perspektiv i fænomenologien, at menneskers livsverden forstås ud fra den rationalitet, som er iboende i livsverdenen selv. At mennesket må forstås ud fra den rationalitet, som er gældende i livsverdenen. En væsentlig opgave for en fænomenologisk undersøgelse bliver derfor at „forstå forståelsen”, det vil sige forstå, hvordan andre mennesker forstår verden, og hvordan denne forståelse sætter sig igennem i deres konkrete adfærd. Således ligger det fænomenologiske perspektiv tæt på noget af det centrale i den *symbolske interaktionisme*. Dette er i og for sig ikke så mærkværdigt, eftersom fænomenologien har leveret en væsentlig del af det tankegods, vi genfinder i den symbolske interaktionisme. Symbolsk interaktionisme er et særligt perspektiv eller udgangspunkt for en analyse af den sociale virkelighed. Vi skal ikke her give nogen udførlig præsentation af hovedtrækkene i den symbolske interaktionisme. Det ligger uden for formålet med denne bog. Vi begrænser os til at sige, at ifølge et symbolsk interaktionistisk perspektiv består alle sociale organisationer af aktører, som udvikler en definition

af situationen gennem en fortolkningsproces. Aktørerne handler herefter på baggrund af denne definition. Situationen får mening gennem disse definitioner eller fortolkninger (Trost & Levin, 1996). Forskerens opgave består i at finde frem til og forstå de definitioner og fortolkninger, mennesker foretager, samt de symboler, der bruges til at samordne den sociale interaktion. En af de vel nok væsentligste forskelle mellem symbolsk interaktionisme og fænomenologi er, at hvor den symbolske interaktionisme baserer sig på eksternaliseret menneskelig adfærd, drejer fænomenologien sig i højere grad om indlevelse i menneskers subjektive meningsunivers.

Bogen er altså ikke blot ment som en indføring i, hvordan man som forsker gennemfører dataindsamling ved hjælp af deltagende observation. Den skitserer samtidig et konsistent og sammenhængende teoretisk rationale, som legitimerer deltagende observation som sociologisk dataindsamlingsmetode. Netop af denne grund behandles ikke blot spørgsmål og emner, som er relevante i forbindelse med observation. Der rejses derudover en række generelle problemstillinger, som er centrale for kvalitativ metode i det hele taget. Vi håber derfor at kunne finde læsere uden for den kreds af forskere og fagfolk, der arbejder med observation. Selvom der på de følgende sider gives konkrete forslag og ideer til, hvordan og gennem hvilke faser et observationsstudie kan forløbe, så bør bogen som helhed ikke betragtes som en decideret manual. Vi har ikke villet skrive en „observationsmetodens kogebog”, men derimod ønsket at give nogle kvalificerede anvisninger i forhold til gennemførelse af dataindsamling ved hjælp af denne specifikke metode. En regulær metodemanual er efter vores opfattelse hverken ønskelig eller mulig: Den vil for det første have en tendens til at hæmme kreativiteten og spontaniteten i forskningsprocessen, og for det andet afhænger meget af forskerens kvalifikationer og talent. Det bør måske i denne forbindelse også nævnes, at selvom vi har beskrevet en i virkeligheden meget omfattende og krævende metode, så kan den med fordel kombineres med andre metoder. Observationsmetoden er én metodisk tilgang, der producerer én type af data, når man

studerer et bestemt socialt fænomen eller sammenhæng. I kombination med andre metoder (interview, spørgeskema) er det muligt at oparbejde en mere nuanceret viden om det pågældende fænomen.

Ifølge nogle danske (f.eks. Steffen, 1995) og amerikanske feltforskere (f.eks. Hammersley & Atkinson, 1987) giver det ingen mening at forsøge at beskrive feltarbejdsmetoder, herunder observation, adskilt fra forskningens genstandsfelt og selve forskningsprocessen. Argumentet er, at antropologers konkrete anvendelser af metoder i høj grad bestemmes af det konkrete genstandsfelt, forskningen retter sig imod. Vi har ikke svært ved at følge sådanne antropologiske indvendinger mod generelle metodebeskrivelser. Antropologisk metode handler i høj grad om forskerens erfaringer i felten, om fejltrin, om succeser og om uforudsete hændelser, der kun sjældent lader sig sammenfatte i almene metodiske læresætninger. Men selvom vi anerkender sådanne indvendinger, og selvom Jan Ovesen utvivlsomt har ret, når han hævder, at:

... hvis man i forvejen alt for nøje har bestemt sig for, hvad man vil finde ud af, er der en vis risiko for, at man kun vil finde det, man netop leder efter, og så kunne man lige så godt være blevet hjemme (Ovesen, 1989:90).

er vi alligevel af den opfattelse, at det i et vist omfang lader sig gøre at skrive om observationsmetode generelt. Antropologers modvilje mod generelle metodekriterier beror til en vis grad på antropologiens kontekstnære og mindre formaliserede fremstillingsform sammenlignet med f.eks. sociologers arbejde. Modviljen har derudover, som også Wilken (1995) er inde på, at gøre med antropologers tendens til at dyrke det uforudsigelige. Vi betvivler ikke, at antropologiske feltarbejdsmetoder i høj grad handler om kontekst, men vi tvivler på, at denne kontekstbundethed forhindrer eller diskvalificerer generelle metodebeskrivelser. Generelle sociologiske og antropologiske metodebøger har,

ikke mindst i undervisningssammenhænge, deres berettigelse, så længe man er opmærksom på, at lokale og specifikke kontekstrelaterede forhold nødvendigvis må medtænkes i ethvert observationsstudie. Det er også en væsentlig grund til, at vi, bogen igennem, inddrager eksempler fra vore egne samt danske og internationale antropologers undersøgelser.

## Bogens indhold

I kapitel 1 sættes observationsmetoden ind i en historisk sammenhæng, så det giver et kaleidoskopisk indtryk af observationsmetodens historie og rødder fra de første antropologer, over psykologiens anvendelse af metoden i naturalistiske sammenhænge til Chicago-sociologernes udforskning af storbymiljøernes dunkle og upåagtede sider. Dette første kapitel handler ikke udelukkende om *deltagende* observation, men mere generelt om observation som metode. Da observation som videnskabelig dataindsamlingsmetode har rødder i antropologien, vil vi kort fortælle om nogle af de mest betydningsfulde danske og internationale antropologers arbejde. Desuden refereres nogle af de klassiske observationsstudier inden for især sociologien, som i kraft af deres originalitet i dag kan læses med stort udbytte. Her tænker vi blandt andet på William Whytes *Street Corner Society* (1973) og Erving Goffmans *Asylums* (1961) som repræsentanter for en fortrinsvis amerikansk sociologi. Men også i Skandinavien udviklede der sig forholdsvis stærke traditioner for anvendelsen af observationsmetoden. Af skandinaviske eksempler nævnes arbejder af Yngvar Löchen, Thomas Mathiesen, Vilhelm Aubert, Tore Jacob Hegland og Sverre Lysgaard.

I kapitel 2 søger vi at indkredse og behandle de forskellige tilgange til og former for observationsstudier herunder deltagende observation. I den samfunds- og humanvidenskabelige metodelitteratur skelnes ofte mellem følgende fire typer: Totalt struktureret laboratorieforsøg, ustruktureret laboratorieforsøg, ustruktureret

reret feltarbejde og struktureret feltarbejde. I kapitlet er der eksempler på anvendelse af samtlige disse typer i klassiske observationsstudier. Desuden forankres observationsstudiets typologi-er i de videnskabsteoretiske hovedspor, som er grundlagt af henholdsvis Max Weber og Emile Durkheim.

I kapitel 3 diskuterer vi objektivitetsbegrebet i den fænomenologiske tradition. Formålet er at trænge dybere ind i en videnskabsteoretisk diskussion, og med blandt andet Georg Simmels begreb om *den fremmede* søger vi at illustrere forskerens relation til det felt, han eller hun studerer. I feltet møder observatøren aktørernes common sense-viden, og han eller hun vil være på udkig efter, hvordan denne common sense-viden omsættes til konkret adfærd. I kapitlet ser vi derfor nærmere på selve begrebet common sense-viden, som det er udviklet af Alfred Schutz. I den sidste del af kapitlet diskuterer vi, blandt andet med reference til Weber, hvordan det er muligt for forskeren at konstruere teoretiske begreber, der viser egenarten ved de fænomener i feltet, som er socialt konstruerede.

I kapitel 4 tages tråden fra den videnskabsteoretiske diskussion af forskerens relation til feltet op i en mere praktisk og konkret diskussion af feltroller og feltrelationer. Deltagerobservationsmetoden har været genstand for en omfattende metodisk kritik, som især har handlet om forskerens relation til feltet. Kapitlet giver eksempler på de roller, som forskeren kan indtage i forhold til aktørerne i feltet, ligesom det anskueliggøres, at disse roller er både selvvalgte og tilskrevne. Forskeren forhandler med aktørerne i feltet om den rolle, han eller hun skal have i det konkrete feltarbejde. I de komplicerede sociale forhandlingsprocesser, som udspiller sig mellem forsker og felt, må forskeren balancere mellem nærhed og distance. Endelig ser vi på, hvordan forskerens alder, køn, etnicitet og så videre kan påvirke den rolletilskrivning, som er en nødvendig forudsætning for, at social samhandling mellem forsker og aktører overhovedet kan komme igang.

Kapitel 5 præsenterer de konkrete faser og trin i undersøgelsesforløbet. Vi ser nærmere på, hvilke elementer og faser, som ideelt

set bør indgå i ethvert deltagende observationsstudie. Der er tale om følgende: afklaring af undersøgelsens mål, afklaring af målgruppe, adgang til feltet, etablere forhold til feltet, observere, notere og interviewe, forlade feltet, analysere data og rapportere. En sådan trinvis gennemgang kan efterlade det indtryk, at forskningsprocessen er overskuelig og forløber uproblematisk gennem disse faser. Dette er ikke vores synspunkt. Da forskning er en social proces vil selve forskningsprojektet løbende defineres og omdefineres som et resultat af interaktionen mellem forsker og felt. En central del af ethvert videnskabeligt studie er analyse og fortolkning af de indsamlede data.

I kapitel 6 ser vi derfor nærmere på forskellige aspekter af denne afsluttende del af forskningsprocessen. Kapitlet indeholder en gennemgang af nogle praktiske og konkrete fremgangsmåder med henblik på systematisk bearbejdning og tematisering af datamaterialet. Visse undersøgelser forbliver på et sådant beskrivende niveau, hvor teoretiske begreber forbliver implicit i materialet. Andre forskere går et skridt videre og udvikler, på baggrund af den indsamlede empiri, teoretiske begreber og modeller. Sidste del af kapitlet handler derfor om begrebsdannelse og udvikling af typologier, som vigtige elementer i processen.

I forbindelse med forankringen af observationsmetoden inden for den fænomenologiske tradition påpegede vi tidligere, at forskeren er på udkig efter aktørernes common sense-viden, samt hvordan denne viden omsætter sig i konkret adfærd. Set ud fra et fænomenologisk perspektiv består forskerens opgave i at konstruere teoretiske begreber på baggrund af den common sense-viden, som er på spil blandt aktørerne i feltet. Men hvordan sikres en valid forbindelse mellem de af forskeren konstruerede begreber og aktørernes common sense-viden? Hvilke redskaber eller teknikker kan forskeren tage i anvendelse for at sikre konsistens mellem teori og empiri? Bogens afsluttende kapitel forsøger at give svar på sådanne spørgsmål.

I kapitel 7 vender vi derfor tilbage til de betingelser, som ifølge Schutz skal være opfyldt, for at forskerens konstruktioner er

konsistente med konstruktioner i common sense-oplevelsen af den sociale virkelighed. Induktions- og deduktionsprincipperne i den hermeneutiske fortolkningsspiral samt kommunikativ validering diskuteres som mulige redskaber til sikring af denne konsistens eller validitet mellem teori og empiri.

## En sidste nødvendig slutbemærkning

Med denne bog lukker vi ikke alle huller i metodelitteraturen, og vi viser heller ikke nøjagtigt, hvordan deltagende observationsstudier *skal* udføres. Men vi giver forhåbentlig forskere og studerende kvalificerede ideer til, hvordan man *kan* gribe sine anstrengelser an, hvad man bør overveje og i hvilken rækkefølge. Ligeså lidt som et computerprogram kan lave en analyse af kvalitativt datamateriale, ligeså lidt kan en metodebog garantere for et vellykket forskningsprojekt. Hvad vi dog kan håbe på er, at bogen her gør det muligt for forskere og studerende at maksimere udbyttet af deres anstrengelser i feltet. Lad os til sidst slå fast, at deltagende observation *ikke* er løsningen på samfundsvidenskabens eller sociologiens aktuelle problemer. Der findes en række områder og problemstillinger, som denne metode ikke egner sig til. Men metoden bør indtage en meget væsentlig placering, når det drejer sig om forståelsen for menneskelig adfærd og sociale processer i organisationer, grupper, subkulturer, lokalsamfund osv.

Vi skylder i forbindelse med denne bog en stor tak til en række af vore kolleger og fagfæller, som med grundige og kompetente kommentarer har ydet væsentlige bidrag til denne bog. Denne tak gælder specielt lektor Erik Laursen, Aalborg Universitet, adjunkt Lars Skov Henriksen, Aalborg Universitet, professor Tore Jacob Hegland, Aalborg Universitet, professor Birte Bech Jørgensen, Aalborg Universitet, lektor Morten Ejrnæs, Den Sociale Højskole i København samt medlemmerne af Forsknings-

enheden Differentieret Social Integration, som er finansieret af Statens Samfundsvidenskabelige Forskningsråd. Overflødigt er det vel at sige, at bogen dog fuldt og helt er vores eget, faglige ansvar.

*Søren Kristiansen &  
Hanne Kathrine Krogstrup  
Aalborg, 1999*